

Zdravje naših dedov pred 80 leti

Letos poteče 80 let, odkar je dr. Franc Zupanc, c. kr. okrajni zdravnik, zaposlen pri sanitetnem oddelku deželne vlade v Ljubljani, sklenil svoje obširno poročilo o zdravstvenih razmerah in organizaciji zdravstvene službe na Kranjskem za desetletno obdobje od 1881 do 1890. Poročilo je podano v zajetni knjigi (Krain und seine öffentliche Gesundheit 1881—1890), ki jo dopolnjujejo grafikoni in tabele, skozi številke in analize pa se kaže zdravstvenemu delavcu ne samo slika o zdravju in bolezni, o zdravstvenih zavodih in zdravstvenih delavcih, temveč tudi podoba o takratnih kulturnih in gospodarskih razmerah v »Vojvodini Kranjski«. Pa ne samo o deželi Kranjski, tudi o drugih 16 deželah takratne avstro-ogrske monarhije nam poroča ta knjiga, ker pri vseh pomembnih podatkih o obolevanju, smrtnih vzrokih, bolniški oskrbi, številu zdravstvenih delavcev in drugem primerja stanje na Kranjskem s stanjem po drugih avstrijskih deželah. Brez teh primerjav bi res ne mogli reči, ali je bila v takratnih časih umrljivost na Kranjskem velika oziroma večja kakor drugod, ali so se nalezljive bolezni širile bolj ko drugje, ali smo imeli mnogo bolniških postelj, zdravnikov, babic in lekarnarjev ali malo. Seveda pa se nam nehote vsiljujejo tudi primerjave z današnjim stanjem, čeprav so možne samo včasih.

V kratkem času ni mogoče podati zaokrožene slike o zdravstvenih razmerah na Kranjskem pred osemdesetimi oziroma devetdesetimi leti, ker je osnovno poročilo obširno in izčrpno. Omejiti se moramo samo na nekatere, iz te celote iztrgane podatke, ki nam pokažejo samo nekaj bežnih slik in so videti bolj kot zanimivosti iz takratne dobe za naš sedanji čas.

MALO ROJSTEV, VELIKA UMRLJIVOST

Dežela Kranjska je v avstrijski dobi obsegala vso Gorenjsko, Dolenjsko in Notranjsko z vso vipavsko dolino do Ajdovščine (ki je spadala že pod Goriško), vključevala Idrijo, na vzhodni strani pa je zajemala še Zagorje in je nato šla meja ob desnem bregu Save do sedanje meje s Hrvaško.

Po podatkih ljudskega štetja v letu 1890 je bilo na Kranjskem 498.958 prebivalcev, od teh je bilo Slovencev 466.257 ali 93,5%. Kranjska je bila torej edina avstrijska dežela s pretežno slovenskim prebivalstvom, v njej je prebivalo takrat malo nad 40% vseh Slovencev pod Avstrijo. Drugi so bili porazdeljeni po takratnih deželah — Goriška, Trst z okolico, Istra, Štajerska in Koroška. Živeli so v precej drugačnih gospodarskih in socialnih razmerah, zato so bile tudi zdravstvene in demografske razmere slovenskih ljudi v drugih avstrijskih deželah nekoliko drugačne. Zato tudi podobe, ki nam jo daje to

poročilo, ne smemo v celoti posplošiti za vse ozemlje, kjer so takrat prebivali Slovenci.

Politično upravno je bila Kranjska razdeljena na 11 okrajev, na 31 sodnih okrajev in na 345 občin. Primerjava ljudskega štetja v letu 1890 z letom 1880 pokaže, da je v tem enajstletnem obdobju močno nazadovalo število prebivalstva na območju Bele krajine, Senožeč, Žužemberka, Kočevja, Kranja in Radovljice. Narastlo pa je število prebivalstva v Ljubljani in okolici, Trziču, Ložu, Jesenicah, Ribniški dolini in Idriji. Na to ni vplival samo majhen naravni prirastek, temveč tudi močno izseljevanje. V enajstih letih se je prebivalstvo pomnožilo le za 3,5%, saj navaja poročilo, da se je v tem obdobju 22.661 oseb več odselilo, kot se je priselilo novih. Kako neugoden je bil takratni naravni in selitveni prirastek na Kranjskem, nam pokaže primerjava z avstrijskim povprečjem, ki je znašalo 5,5%. Na Nižjem Avstrijskem, v Bukovini in Galiciji pa je znašal celo od 13,8% do 10,4%.

Odsev takratnih socialnih razmer se nam kaže tudi v upadanju rodnosti, ki se je od leta 1880 do 1890 znižala od 38,7 na 35,7 na 1000 prebivalcev. V istem času pa se je umrljivost znižala le neznatno: od 30,7 na 30,2. V desetletju (1881 do 1890) je na Kranjskem poprečno na leto umrlo skoraj toliko ljudi, kot jih umrje sedaj na vsem območju SR Slovenije. Letno poprečje za to razdobje je namreč znašalo 14.133 umrlih oseb, število umrlih na vsem območju Slovenije pa je npr. leta 1966 znašalo 14.114.

Statistični podatki navajajo tudi razmerje med rojstvi zakonskih in nezakonskih otrok. V desetih letih je na Kranjskem odstotek nezakonskih otrok upadel od 8,06% (1881) na 7,9% (1890). Zanimiva pa je glede tega tudi primerjava z drugimi avstrijskimi deželami. V letu 1890 je znašalo avstrijsko povprečje nezakonsko rojenih otrok 14,99%. Najmanjša odstotka med 17 deželami izkazuje Goriška (2,8%) in Istra (3,10%), največjega pa Koroška (44,4%). Dežela Kranjska je bila na tej lestvici s 7,9% na 6. mestu. Naj k tej podobi družbenih razmer dodamo še podatek o razmerju porok na število prebivalcev. Pri avstrijskem poprečju, ena poroka na 133 prebivalcev, je na vrhu lestvice Galicija z eno poroko na 120 prebivalcev, na dnu lestvice (17. mesto) pa Koroška z eno poroko na 196 prebivalcev. Spodaj na 14. mestu je tudi Kranjska z eno poroko na 161 prebivalcev.

Med vsemi umrlimi je bilo največ otrok. Razmere se niso dosti spremenile v desetih letih, saj je bilo leta 1881 med vsemi umrlimi 45,51% otrok od 0 do 10 let, leta 1890 pa še vedno 44,06%. Druga večja skupina umrlih je bila skupina nad 60 let starih, pri tej se je v desetih letih povečal odstotek od 27,78 (1881) na 29,44 (1890). Delež za starostne skupine umrlih od 10 do 60 let se je leta 1890 gibal med 4,13% do 7,05%.

Umrlijivost dojenčkov je v desetletnem obdobju celo narastla od 18% na 21%. Pri tem pa umrljivost dojenčkov na Kranjskem leta 1890 ni bila tako velika, saj so bile pred njo samo tri avstrijske dežele (Predarlško, 17%; Dalmacija, 18%; Goriška, 9%), povsod drugod je bila umrljivost večja in je na Nižjem Avstrijskem dosegla 30%.

JETIKA NAJHUJŠA BOLEZEN

Presenetljiv za današnji čas je vpogled v vzroke smrti. Med vsemi boleznimi je bila najhujša morilka jetika. Iz poročila navajamo vrstni red smrtnih vzrokov v povprečju za petletno obdobje od 1886 do 1890. Deset najštevilnejših vzrokov smrti je bilo razvrščenih po naslednjem redu.

1. Jetika	15,51%	6. Davica	3,65%
2. Starostna oslabeledost	12,77%	7. Škrlatinka	2,72%
3. Prirojena življenjska slabost	9,25%	8. Črevesni katar	2,47%
4. Vnetje dihalnih organov	7,60%	9. Mrtvorojeni	2,13%
5. Koze	4,40%	10. Kap	2,12%

Leta 1890 je bila umrljivost za nekaterimi boleznimi na 100.000 prebivalcev naslednja: jetika 507, starostna oslabeledost 424, koze 13, davica 83, škrlatinka 33, kap 69, nasilna smrt 47, tifus 57, rak 33.

Iz ljudskih štetij naj dodamo še podatek o pismenosti, ki govori o prosvetnem stanju med moškimi in ženami. Od 100 moških jih leta 1880 ni znalo ne brati ne pisati 46,10%, leta 1890 pa 34,12%; od 100 žena pa 45,02% oziroma 32,97%. Tu niso upoštevani otroci do 6 let. Več analfabetov kakor na Kranjskem je bilo takrat samo na Goriškem, v Istri, v Galiciji, v Bukovini in Dalmaciji.

NAPREDNA ORGANIZACIJA ZDRAVSTVA

Posebnost v organizaciji zdravstva na Kranjskem je bila razdelitev dežele na zdravstvene občine (distrikte). Na podlagi posebnega deželnega zakona iz leta 1888 in uredbe iz leta 1899 so območja 345 političnih občin združili v 40 zdravstvenih občin, ki so imele vsaka svojega zdravnika in svoj zdravstveni svet. Nekatero zdravstveno občino so obsegale tudi nad 30 občin. Samo v dveh primerih se je ozemlje politične občine pokrivalo z ozemljem zdravstvene občine (Planina pri Rakeku, Cerknica).

Število prebivalcev zdravstvene občine, za katere je bil določen en zdravnik, se je gibalo med 3735 (Planina) in 27.284 (Novo mesto). Zdravnike zdravstvenih občin je imenoval deželni odbor, bili so deželni uradniki, z zakonom so jim uredili tudi pokojnine, potnine in plačilo za posebne storitve. Njihove plače so znašale 600, 700 ali 800 goldinarjev na leto (po velikosti zdr. občin). Vsega tega bi ne bilo vredno omenjati, če bi to ne bila prva takšna ureditev zdravstva v vsej Avstriji. Dežela Kranjska je bila do leta 1893 edina, ki je pričela s takšno ureditvijo javne (deželne) zdravstvene službe. Na ta mesta so nameščali ranocelnike samo začasno, v primerih, ko ni bilo še dovolj doktorjev medicine. Ureditev pokojnine je takoj povečala število študentov medicine iz Kranjskega od 3 na 20. Pomanjkanje zdravnikov se je v naslednjih letih hitro odpravljalo. Zato je poročevalec dr. Zupanc s ponosom zapisal: »Novi zdravstveni zakon lahko že sedaj označimo kot blagoslov za deželo.«

Z nameščanjem deželnih zdravnikov po zdravstvenih občinah je bila ustvarjena tudi podlaga za boljše opravljanje preventivnih nalog, ki so takrat obsegale v glavnem le cepljenje proti kozam. Iz poročila je videti, da so od leta 1888 dalje za vsa cepljenja uporabljali samo živalsko cepivo. Poročilo ima tudi podatek, da je bilo v desetletnem poprečju 78.82% obveznikov cepljenih, poprečni stroški za eno cepljenje pa so znašali 34 krajcarjev. Ker se je v tem desetletju na Kranjskem zvrstilo kar 108 epidemij koz (največje v letih 1883, 1888 in 1889), je tudi poročevalec po podatkih o cepljenju kritično ugotovil: »Vsekakor moramo te številke tako za Kranjsko, po vsej verjetnosti pa tudi za druge avstrijske dežele sprejemati zelo skeptično; vsaj na Kranjskem slišimo pogosto pritožbe uradnih zdravnikov zaradi pomanjkljivo opravljenih cepljenj. Da te pritožbe niso tako neupravičene, dokazuje veliko število necepljenih oseb, ki so jih ugotovili ob epidemijah koz.« (Dalje prihodnjič.)